

Jan Luiten van Zanden, historicus met datapassie

‘Kwantitatieve onderzoekers kunnen op elkaars schouders staan’

MARTIJN DE GROOT

‘Uiteindelijk is je ambitie om de hele wereld te verklaren. Dat is de heilige Graal. Die vind je nooit, maar je moet het blijven proberen’, zegt prof. dr. Jan Luiten van Zanden, hoogleraar Geschiedenis na de Middeleeuwen aan de Universiteit Utrecht. Hij heeft de lat hoog liggen, en zijn lijst van publicaties is ernaar.

Historicus. Econoom. Allebei tegelijk, en onverzadigbaar onderzoeker van alles wat zich in, tussen, en in de nabijheid van die beide gebieden bevindt. Als je het zo opschrijft klinkt het bijzonder, maar als je het aan Jan Luiten van Zanden zelf vraagt maakt hij er iets heel gewoons van. ‘Ik ben economisch historicus en wat ik doe draait eigenlijk altijd om dezelfde vraag: waarom zijn sommige landen beter ontwikkeld dan andere?’

Een ruime omschrijving maar die is ook wel nodig voor iemand die publiceert over de geschiedenis van de Koninklijke Shell, de landbouw in de negentiende eeuw, loonmatiging en het poldermodel, haringvisserij en walvisvaart in de Gouden Eeuw, de rol van de vrouw bij de opkomst van het kapitalisme, de geschiedenis van de ABN-AMRO bank, de boekenproductie per hoofd van de bevolking en nog veel meer.

In een nog niet gepubliceerd essay over de economische wereldgeschiedenis schrijft de Utrechtse hoogleraar dat hij probeert ‘wat orde aan te brengen in het onderzoek waaraan ik werk—in een poging om mezelf ervan te overtuigen dat achter de klaarblijkelijke chaos van projecten en papers structuur en betekenis schuilgaat’. Gepaste zelfspot natuurlijk, maar niet vrij van realiteitszin.

Sommige onderzoekers zitten heel erg op hun eigen data of ze verwaarlozen het onderhoud

‘Nou goed, ik ben wel nieuwsgierig’, geeft hij desgevraagd toe. ‘Dat betekent dat je veel dingen wilt weten, en dan verlies je de grote lijn wel eens uit het oog’. En daar ligt het eerste voorbeeld op tafel. Van Zanden haalt een velletje tevoorschijn uit een van de vele stapels papieren waarmee zijn kamer in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) is bezaaid. Er staat een staafdiagram op

WILLIAM HOOGTEYLING

met leeftijden. ‘Op het ogenblik ben ik bijvoorbeeld met mijn Utrechtse collega Tine de Moor bezig met een studie naar *age heaping*: leeftijdstapelen’. Hij wijst naar langere staven in het diagram, die steeds worden afgewisseld met een paar kortere. ‘Mensen die minder gecijferd zijn hebben de neiging om hun leeftijd af te ronden. Als je ze vraagt hoe oud ze zijn zeggen ze bijvoorbeeld vijftienveertig als ze eigenlijk drieënveertig of zevenenveertig zijn. In de leeftijdsstatistiek zie je dat terug in hogere scores op de vijftallen. Nu blijkt dat de mate waarin die vijftallen uitschieten boven wat statistisch aannemelijk is, een hele goede indicator is voor de gecijferdheid van een samenleving. Zo kan je uit één gegeven dat vaak nog wel voorhanden is in een samenleving die misschien niet over uitgebreide statistieken beschikt, toch nog een heleboel informatie halen over die samenleving.’ En die informatie zegt dan weer wat over het zogenaamde *human capital*: zoiets als de scholingsgraad van een bevolking, die in de visie van Van Zanden een belangrijke rol speelt in de econo-

mische ontwikkeling. Van Zanden: ‘Soms ben ik bezig met dingen die maar een hele dunne band hebben met de grote lijn, maar die band is er dan wel’.

Ik pleit ervoor dat data beschikbaar zijn voor referees bij tijdschriften

En de grote lijn ook. Je zou kunnen zeggen dat Van Zanden zich in de loop van zijn wetenschappelijke carrière stap voor stap bewoog naar een hoger abstractieniveau. Zijn proefschrift, dat in de landbouwwetenschappen van de jaren tachtig als een belangrijk werk werd gezien, ging over de ontwikkeling van de agrarische sector in Nederland in de negentiende eeuw. Dat was geen keuze maar een kans: ‘Er liep een project bij de VU en er werd aan mij gevraagd of ik daar een deel van wilde doen. Wat ik in die studie deed was kwantificeren: met behulp van indicatoren meten van de groei in verschillende regio’s. Toen dat bleek te lukken lag de gedachte voor de hand: als het voor de landbouw kan, waarom dan niet voor de hele economie?’ De economisch historicus, inmiddels hoogleraar geworden, diende een aanvraag in bij NWO voor een groot project om de nationale rekeningen van Nederland over de negentiende eeuw te reconstrueren. Hij kreeg een pionierssubsidie en bracht het project in de jaren negentig met een reeks collega’s tot een goed eind, veel deelpublicaties en, aldus het laudatio bij de Spinozaprijs die hem in 2003

werd toegekend, tot een internationale doorbraak.

Intussen werd zijn blik echter alweer naar het Europese niveau getrokken en eigenlijk nog verder, naar de vergelijking tussen Europa en de rest van de wereld. ‘Dat onderzoek naar de nationale rekeningen liet zien dat Nederland welvarend en economisch voorlijk was geweest binnen Europa, althans tot aan de industriële revolutie. Maar Europa als geheel was natuurlijk op wereldschaal gezien ook welvarend en voorlijk. De vraag voor mij was steeds meer: wat maakt Europa bijzonder? Hoe komt het nu dat Europa het economisch zoveel beter doet dan andere delen van de wereld?’ Het was de opmaat voor de studie van de economische ontwikkeling van Indonesië, waarvoor Van Zanden in 2000 een onderzoeksinstelling kreeg bij het IISG.

Maar wisten we dan niet al dat Nederland zich zo goed kon ontwikkelen juist door de kolonisatie van Indonesië? ‘Dat is een gangbare verklaring,’ wimpelt de onderzoeker de veronderstelling snel af, ‘maar geen voldoende. Want daar gaat weer een nieuwe vraag achter schuil. Laat ik het zo zeggen: ‘Waarom konden wij wel Indonesië koloniseren en Indonesië niet ons? Als je dat gaat onderzoeken kom je aan die ene leidende vraag waar de verschillen in economische ontwikkeling vandaan komen’.

‘Uiteindelijk’, geeft hij tenslotte graag toe, ‘is je ambitie natuurlijk

om de hele wereld te verklaren. Dat is de heilige Graal. Die vind je nooit, maar je moet het blijven proberen’.

Een indicatie voor de richting waarin hij zoekt wil Van Zanden wel geven. ‘Het blijken steeds de zachte krachten die belangrijk zijn voor de ontwikkeling van een economie. Het poldermodel: overleg, tolerantie, burgerschap. Dat zijn ook de factoren die verantwoordelijk zijn voor de vooruitgeschoven ontwikkeling van Europa in de geschiedenis. Met een aantal collega’s in de wereld wil ik bestanden aanleggen om dat idee verder te onderbouwen. Voorbeelden documenteren van successen en van falen, en daarmee langzaam toe werken naar een idee over de werking van het hele wereldsysteem.’

Bij alles wat hij doet legt Van Zanden een passie voor cijfers aan de dag. ‘Ik ben altijd gefascineerd geweest door het getal’, zegt de man die bij het IISG als eerste een voor iedereen toegankelijke databank aanlegde met lonen en prijzen. Is dat eigenlijk niet een beetje de omgekeerde volgorde, eerst gegevens verzamelen en daarna pas zien wat je ermee kan bewijzen? ‘In de praktijk gaat het hand in hand. Tellen en theorie vormen, dat ketst voortdurend op en neer. Bij mij hebben theoretische benaderingen altijd een belangrijke rol gespeeld in de zoektocht naar data. Tellen vanuit een theoretisch en conceptueel kader, daar gaat het mij om. En het mooie is dat dat een cumulatief proces is. Een databank kan je steeds verder uitbouwen. Onderzoekers kunnen op elkaars verworven kennis voortbouwen, steeds verder toetsen, nieuwe dingen aantonen. Bij kwantitatief onderzoek kunnen onderzoekers op elkaars schouders staan. Daar komt bij dat digitalisering en de groei van het internet veel nieuwe deuren openen. Op den duur krijgen we toegang tot data die we in het verleden voor onmogelijk hielden’, vertrouwt Van Zanden, maar daar is wel een verandering van de spelregels voor nodig. ‘Sommige onderzoekers zitten heel erg op hun eigen data of ze verwaarlozen het onderhoud. Ik ken onderzoekers van naam die zonder blikken of blozen zeggen dat ze met hun data net zo omspringen als met hun belastinggegevens: na zes jaar gaat alles in de prullenmand. Het gaat de laatste jaren trouwens wel beter. De openheid en de bereidheid om te delen is veel groter.’

Er is echter nog veel meer mogelijk, zoals echte wetenschappelijke discussie op basis van de beschikbare data: ‘Ik pleit ervoor dat data beschikbaar zijn voor de referees bij wetenschappelijke tijdschriften. Daardoor zou wetenschappelijke discussie mogelijk worden op basis van de data onder een onderzoek. Helaas lopen die tijdschriften, vooral de Amerikaanse, daar niet in voorop. Daar is nog een lange weg te gaan op het gebied van openheid’.

Jan Luiten van Zanden (1955) studeerde in de tweede helft van de jaren zeventig economie en geschiedenis aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij promoveerde in 1985 op een proefschrift over de geschiedenis van de Nederlandse landbouw, begon direct daarna als docent aan de Erasmusuniversiteit en twee jaar later als hoogleraar aan de VU. In 1992 verhuisde hij naar de Universiteit van Utrecht. In 2001 begon hij naast zijn Utrechtse leerstoel als senior onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Van Zanden is lid van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Hij kreeg in 2003 de Spinozaprijs van NWO.